

Jarosław MIKOŁAJEC
Politechnika Śląska
Wydział Organizacji i Zarządzania

ODRODZENIE GEOPOLITYKI W POLSCE

Streszczenie. Geopolityka powstała pod koniec XIX wieku, jako zjawisko intelektualne z pogranicza nauki i ideologii. Istnieje wiele różnych definicji geopolityki. Po II wojnie światowej wskutek osądzenia o sprzyjanie niemieckiemu militarystyce geopolityka została potępiona. W wyniku wydarzeń z przełomu lat 80. i 90. XX wieku odrodziła się, jako nauka z pogranicza geografii, politologii, socjologii i ekonomii. Początki polskiej geopolityki sięgają czasów zaborów. W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uprawianie geopolityki było utrudnione z uwagi na negatywny stosunek oficjalnej władzy. Po odzyskaniu niepodległości geopolityka polska odrodziła się jako dyscyplina akademicka. Od 2008 roku działa Polskie Towarzystwo Geopolityczne, które co roku organizuje Zjazdy Geopolityków Polskich.

Słowa kluczowe: geopolityka, geografia polityczna, determinizm geograficzny, ład przestrzenny, marksizm.

REVIVAL OF GEOPOLITICS IN POLAND

Summary. Geopolitics emerged in the late 19th century as an intellectual phenomenon combining science and ideology. There are many different definitions of geopolitics. After World War II the phenomenon was condemned as a result of a belief that it favoured German militarism. Following the events of the late 80s and 90s it was reborn as a science on the borderline between geography, political science, sociology and economics. The origins of Polish geopolitics date back to the Polish partitions. In the times of the Polish People's Republic the practice of geopolitics was hampered by the official power, which had a negative attitude towards it. After regaining independence geopolitics in Poland was reborn as an academic discipline. The Polish Geopolitical Society has been running since 2008 and each year it organizes the Congress of Polish Geopoliticians.

Key words: geopolitics, political geography, geographic determinism, spatial order, Marxism.

1. Geopolityka – między ideologią a nauką

Na pytanie, czym jest geopolityka, od wielu lat usiłują odpowiedzieć teoretycy i praktycy, akademicy profesjonaliści, politycy i amatorzy. Jednak w kwestii tej jak dotychczas nie ma konsensusu. Termin „geopolityka” jest powszechnie znany, intuicja dotycząca przedmiotu geopolityki nie idzie jednak w parze z możliwością wyartykułowania jej ścisłej definicji. Próby zdefiniowania geopolityki zajmują bardzo wiele miejsca w opracowaniach geopolitycznych, a mimo to dotychczas nie zakończyły się konsensusem. Tak na przykład L. Moczulski w swojej pracy „Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni” przytacza około 20 znacznie różniących się od siebie historycznych definicji tego pojęcia¹.

W fachowej literaturze trwają niekończące się żadnym konsensusem spory o status geopolityki. Raz przedstawiana jest jako nauka, innym razem jako zjawisko związane z ideologią lub wręcz jako niesprecyzowane, ale chwytliwe hasło, *umbrella term* opisujący w istocie wiele różnych zjawisk. Czy spór o jej status naukowy jest jedynie sporem terminologicznym, czystą kazuistyką, czy też dotyczy istotnych problemów naukowych?

Odpowiedź na pytanie o status geopolityki jako nauki zależy od przyjęcia określonej konwencji definiowania nauki. Jednym ze sposobów „powołania” nauki do istnienia jest wykazanie, że ma ona swoją własną dziedzinę. W ten sposób usiłował ugruntować socjologię E. Durkheim. Wskazał na pewien wycinek rzeczywistości, jakim są fakty społeczne, którym dotychczas nie zajmowała się żadna nauka. Fakty te są zewnętrzne w stosunku do człowieka, powszechne i mają moc zniewalającą (są formą normatywnego przymusu)². Czy w ten sam sposób można ugruntować geopolitykę, wskazując na jej dziedzinę, niesprowadzalną do dziedzin innych nauk? Jaka jest natura potencjalnych „faktów geopolitycznych”?

Dziedzina geopolityki związana jest zarówno z geografiami, jak i licznymi naukami społecznymi (polityka, ekonomia, demografia, socjologia). Czy wobec tego faktu istnieje leżąca na pograniczu tych nauk wspólna im wszystkim problematyka, która byłaby jej przedmiotem? Uważam, że geopolitykę można rozumieć jako naukę o pewnym ładzie, który jest częścią szeroko rozumianego ładu przestrzennego. L. Moczulski twierdzi, że „geopolityka zajmuje się zmiennymi układami sił na niezmiennej przestrzeni”³. Siły takie w ostateczności manifestowałyby się w niej w postaci pewnego ładu, w którym „nieprzestrzenne” zjawiska i procesy (zwłaszcza polityczne i ekonomiczne) odzwierciedlają się w przestrzeni geograficznej czy wręcz same uprzestrzeniają się. W ten sposób stają się elementami zmieniającej się politycznie przestrzeni społeczno-kulturowej. Geopolityka byłaby więc nauką o zmieniających się w przestrzeni konfiguracjach sił, na przykład państw organizujących się w bloki polityczne.

¹ L. Moczulski: Geopolityka. potęga w czasie i przestrzeni. Bellona, Warszawa 1999, s. 70–78.

² E. Durkheim: Samobójstwo. Studium z socjologii. Oficyna Nowa, Warszawa 2006, s. 41.

³ L. Moczulski: op.cit., s. 75.

Istotnym problemem jest stosunek geopolityki do geografii politycznej. Czy są one tą samą nauką, czy geopolityka stanowi część geografii politycznej, czy też zachodzi relacja odwrotna? Czy geografia polityczna jest jedną z nauk opisujących powierzchnię Ziemi, zaś geopolityka jedynie jej przesiąkniętą ideologią karykaturą? Należy wziąć pod uwagę również quasi-kuhnowskie wyjście: geopolityka jest geografią polityczną okresu jej gwałtownych przemian, a zarazem przemian politycznych zachodzących w realnym świecie, którym w naukach przyrodniczych odpowiadałaby rewolucyjna zmiana paradygmatu. Brak definicji określonej nauki nie musi być przeszkodą w jej rozwoju. Nikt jeszcze nie zdefiniował w zadowalający sposób matematyki, a mimo to nauka ta rozwija się z powodzeniem. Zdefiniowanie geopolityki można więc pozostawić problemem otwartym i skupić uwagę na jej cechach.

Geopolityka jest zjawiskiem nowożytnym, a nawet nowoczesnym. Pojawiła się po tym, jak już ukonstytuowała się akademicka wiedza geograficzna, a zarazem w okresie nasilonej ekspansji kolonialnej i dominacji mocarstw europejskich, jakie miały miejsce na przełomie XIX i XX wieku. Konwencjonalną datą jej początku może być 1859 rok, kiedy zmarli twórcy antropogeografii – C. Ritter i geografii fizycznej – A. Humboldt (w poprzednim roku urodził się E. Durkheim). Geopolitykę można uznać, obok klasycznego determinizmu geograficznego, za jeden z możliwych „ubocznych” produktów ewolucji myśli geograficznej. Za ojców geopolityki uważa się F. Ratzla (1844–1904) i twórcę samego pojęcia R. Kjelléna (1864–1922), który zdefiniował ją w swojej pracy z 1916 roku – „Państwo jako forma życia”⁴. „Oficjalna” historia geopolityki bardzo często rozpoczynana jest dopiero od tego momentu, choć nie należy zapominać, że faktycznie istniała ona wtedy już od pół wieku. Czy jest to przypadek? Być może stoi za tym fakt, że pewnego razu zostało nazwane coś, co już od dawna obecne było w nowożytnej świadomości. Trudno przypuszczać, że mało znany Szwed nagle zrobił odkrycie na miarę Kartezjusza i rozpoczął nowy rozdział w historii myśli zachodniej.

Co zainspirowało twórców geopolityki do stworzenia swoistej mutacji geografii politycznej i kilku innych pokrewnych jej nauk? Co sprawiło, że taki projekt nie umarł, ale przetrwał i zaczął żyć swoim życiem? Jeżeli geopolityka istotnie rozwinęła się jako zjawisko intelektualne, któremu często, choć nie zawsze, przypisuje się status naukowy, a w świecie nauki powstały instytucje geopolityczne, takie jak katedry na wyższych uczelniach i towarzystwa naukowe, to nie mogło się tak stać przypadkowo. Widocznie geopolityka rozwijała istotne intuicje, które w pewnym momencie historycznym zostały uświadomione. Istnieje więc rzeczywistość, którą stara się opisać.

Dziewiętnastowieczną geopolitykę uprawiano na dwa sposoby: anglosaski i niemiecki. Podział ten był bardzo wyraźny i wynikał z odmiennego kontekstu kulturowego, cywilizacyjnego i politycznego. Wielka Brytania poprzez rewolucję przemysłową przełomu

⁴ C. Jean: *Geopolityka*. Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków 2003, s. 60–66.

XVIII i XIX wieku jako pierwszy kraj zapoczątkowała proces gwałtownej industrializacji, a zarazem zbudowała największe w historii imperium kolonialne. Zupełnie inny charakter miały Niemcy. Zjednoczone dopiero w 1871 roku, były zapóźnione zarówno pod względem rozwoju przemysłowego, jak i budowy imperium kolonialnego. Rozbity na szereg jednostek politycznych kraj o gospodarce opartej na rolnictwie, a zarazem wysokim poziomie kultury duchowej, w ciągu całego XIX wieku nadrabiał zaległości cywilizacyjne w stosunku do Wielkiej Brytanii.

Główne idee anglosaskiego ładu globalnego zawarte są w klasycznych dziełach H.J. Mackindera (1861–1947), A.T. Mahana (1840–1914), N.J. Spykmana (1893–1943)⁵. Kładą oni nacisk bądź na wnętrze Eurazji (Mackinder), bądź na oceany (Mahan), bądź na sferę pośrednią między nimi (Spykman). Najważniejszą cechą wspólną tych koncepcji jest więc podział mocarstw lub stref geopolitycznych na kontynentalne (Land Power, Heartland), morskie (Sea Power) i pośrednie (Rimland). Ład mackinderowski wraz ze swoimi mutacjami stał się geopolitycznym paradygmatem i jako taki wyparł inne próby patrzenia na przestrzeń geograficzną, co w pewnej mierze stało się czynnikiem opóźniającym rozwój geopolityki. Był niewątpliwie użyteczny w okresie zimnej wojny, kiedy to Związek Radziecki miał wszelkie cechy mocarstwa kontynentalnego, a Stany Zjednoczone ze swoimi sojusznikami mocarstw morskich.

Zupełnie inny charakter miała geopolityka niemiecka. O ile geopolityka anglosaska akceptowała i opisywała zastany ład, o tyle niemiecka usiłowała go zrewidować⁶. W obu przypadkach kolejność czasowa: podboje i ich interpretacja, były zamienione miejscami. Anglosascy geopolitycy akceptowali podział świata ukształtowany w wyniku podbojów kolonialnych, nie chcieli go zmieniać, a jedynie wyjaśniać. Geopolitycy niemieccy reprezentowali mentalność późnego przybysza, oszukanego podczas podziału świata między mocarstwa, chcącego zmienić granice polityczne na swoją korzyść. Jeżeli wziąć pod uwagę proporcję nauki i ideologii, geopolityka anglosaska bardziej przypominała naukę, a niemiecka jej przesiąknięte subiektywizmem wypaczenie.

Podział ten przypomina nieco sposoby wartościowania kultury i cywilizacji w tradycji anglosasko-francuskiej i niemieckiej⁷. Anglosasi i Francuzi w równym stopniu dowartościowywali kulturę i cywilizację, Niemcy przedkładali znaczenie tej pierwszej nad drugą. Gdy Anglia rozpoczęła budowę światowego „Imperium, nad którym nigdy nie gaśnie słońce”, była już największą potęgą gospodarczą świata, która miała za sobą rewolucję przemysłową. W tym czasie Niemcy były podzielone na mniejsze i większe państwa o słabo rozwiniętym

⁵ H.J. Mackinder: *The Geographical Pivot of History*. „Geographical Journal”, vl. 23, 1904; N. Spykman: *The Geography of Peace*. Harcourt, Brace and Company, New York 1994; A.T. Mahan: *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*. Little, Brown and Co, Boston 1890.

⁶ A. Cianciara: *Klasyczne koncepcje geopolityczne*, [w:] A. Dybczyński (red.): *Geopolityka*. Poltext, Warszawa 2013, s. 47–87.

⁷ N. Elias: *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*. PIW, Warszawa 1980.

przemysle. Dowartościowanie cywilizacji było aktem afirmacji istniejącego stanu rzeczy, zaś dowartościowanie kultury projektem jego zmiany.

2. Upadek i odrodzenie światowej geopolityki

Tragiczne wydarzenia, jakie miały miejsce podczas drugiej wojny światowej, skompromitowały geopolitykę, zwłaszcza niemiecką. Czy była to kompromitacja zasłużona, czy też negatywne oceny, z jakimi spotkała się ona po wojnie, wynikały z nieuprawnionej ekstrapolacji takich negatywnych zjawisk jak udział geopolityków w propagandzie hitlerowskiej i w planowaniu agresji na całokształt dziedziny? Szczegółowe badania historyczne wykazały, że zaangażowanie geopolityków niemieckich, takich jak K. Haushofer (1869–1946), w ruchu nazistowskim było często przedstawiane w sposób nie zawsze odpowiadający prawdzie. Niezależnie od faktów historycznych pewne zjawiska funkcjonujące na obrzeżach nauk o Ziemi, takie jak determinizm geograficzny i geopolityka, zostały z przyczyn politycznych odrzucone przez naukę i napiętnowane. Tendencja ta utrzymywała się przez cały okres zimnowojenny⁸.

Jednak jak się okazało w latach zimnej wojny geopolityka, a wraz z nią geografia polityczna rozwijały się dalej, choć samo pojęcie przestało być powszechnie używane. Polityczna dwubiegunowość i zimna wojna wręcz wymuszały podjęcie refleksji o charakterze geopolitycznym⁹. Spośród zupełnie nowych okoliczności, jakie pojawiły się po drugiej wojnie światowej, można wymienić wprowadzenie do uzbrojenia wielkich mocarstw rakiet dalekiego zasięgu i broni jądrowej nazywanej „absolutną”, mogącą doprowadzić do całkowitego unicestwienia ludzkości¹⁰. Wobec pojawienia się tego rodzaju broni wiele z powszechnie przyjętych zasad, na jakich opierała się wiedza wojskowa, a zwłaszcza strategia, straciło rację bytu.

Pełne odrodzenie geopolityki nastąpiło po zakończeniu zimnej wojny. Dlaczego po tylu latach ostracyzmu odrodziła się ona właśnie pod koniec XX wieku i na początku XXI? Uważam, że zaistniały dwie przyczyny tego stanu rzeczy: w nauce po wielu latach nastąpiła korzystna sytuacja dla odrodzenia się geopolityki w ramach dyskursu o globalizacji, a w rzeczywistości pozanaukowej, w szczególności w kulturze, rozpoczął się okres dominacji problematyki przestrzennej nad czasową¹¹. Minęło już dostatecznie dużo czasu od wojny światowej, kiedy geopolityka, w sposób nie do końca zasłużony, została skompromitowana.

⁸ L. Moczulski: *op.cit.*, s. 31–35.

⁹ W. Kazanecki: *Geopolityka okresu zimnej wojny*, [w:] A. Dybczyński (red.): *Geopolityka*. Poltext, Warszawa 2013, s. 137–211.

¹⁰ B. Brodie: *Strategia w erze broni rakietowej*. MON, Warszawa 1963.

¹¹ S. Symotiuk.: *Wstęp*, [w:] S. Symotiuk, G. Nowak: *Przestrzeń w nauce współczesnej*, t. 1. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 7.

Równocześnie ukształtowany po jej zakończeniu ład polityczny po 45 latach uległ zmianie. Rzeczywistość geopolityczna okazała się o wiele bardziej zawiła niż stosunkowo prosty do interpretacji zimnowojenny dualizm. Problematyka geopolityczna „zagęściła” się i skomplikowała. Pojawiły się nowe okoliczności, których historia dotychczas nie знаła i które wymagały interpretacji. Należały do nich:

- Dwubiegunowość Zachód–Wschód została zastąpiona dwubiegunowością Północ–Południe, zasadniczą linią podziału stała się Linia Brandta lub jej zmodyfikowane wersje. Pośrednim skutkiem tego stanu rzeczy było również odrzucenie dualizmu mackinderowskiego, czyli tradycyjnego paradygmatu geopolityki, obowiązującego w okresie zimnej wojny.
- Odrodzenie wielkich cywilizacji i religii. Wzrost identyfikacji w ramach wielkich kręgów kulturowych najwymowniej przedstawia „Zderzenie cywilizacji” S. Huntingtona¹². W obrębie tych procesów największe znaczenie ma powstanie i rozwój wojującego islamu.
- Eksplozja demograficzna i wzrost problemów ekologicznych z globalnym ociepleniem na czele.
- Nowe formy dominacji: deterytorializacja władzy, powstanie cyberprzestrzeni, astropolityka.
- Nowe kierunki migracji, zwłaszcza poprzez Linię Brandta z krajów rozwijających się w kierunku rozwiniętej Północy.
- Pojawienie się lub nasilenie nowych form konfliktów: wojny hybrydowe, rywalizacja w cyberprzestrzeni, wzrost międzynarodowego terroryzmu.

Geopolityka stała się „modna”, ze wszystkimi pozytywnymi i negatywnymi konsekwencjami intelektualnej mody¹³. Powstały jej nowe formy, z których jedną z najważniejszych jest geopolityka krytyczna¹⁴. Zjawiska te są jednym z symptomów „uprzestrzenienia” problematyki nauk społecznych. Wzrosło znaczenie analiz przestrzennych, nadchodząca epoka w kulturze, w tym również w nauce, jest „epoką przestrzeni”. Na przykład w szeroko rozumianej tradycji marksowskiej rozpowszechniły się podejścia odwołujące się pośrednio czy bezpośrednio do geografii, takie jak szkoła Annales czy teoria systemów-światów.

Tematem artykułu jest odrodzenie geopolityki polskiej, można więc wspomnieć o relacjach geopolityki z marksizmem, w które myśl polska z przyczyn obiektywnych była uwikłana przez niemal półwiecze. Problem relacji szeroko rozumianego marksizmu i geopolityki jest obszernym zagadnieniem wykraczającym poza zakres prezentowanego

¹² S. Huntington: *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*. Muza, Warszawa 1997.

¹³ J. Potulski: *Czym jest geopolityka? Spory wokół statusu badawczego geopolityki*, [w:] P. Eberhardt (red.): *Studia nad geopolityką XX wieku*. PAN, IGiPZ, Warszawa 2013, s. 13.

¹⁴ O’Tuathail: *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*. University of Minnesota, Minneapolis 1996.

artykułu i może być tu jedynie zasygnalizowany. Związki pierwotnego, dziewiętnastowiecznego marksizmu z problematyką przestrzenną były ograniczone. Wynikało to z negatywnego nastawienia K. Marksa do tłumaczenia zjawisk społecznych, politycznych i ekonomicznych czynnikami naturalnymi, w tym geograficznymi. Marksowi nie do końca obca była perspektywa geograficzna, o czym świadczą chociażby nazwy formacji społeczno-ekonomicznych (azjatycka, germańska), odgrywała ona jednak relatywnie niewielką rolę. Sytuacja ta radykalnie zmieniła się w czasach współczesnych.

To, że geopolityka była w Polsce dziedziną „zakazaną” w okresie realnego socjalizmu, nie wynikało jedynie z jej związku z ruchem nazistowskim i globalnego potępienia, jakiego doznała po zakończeniu II wojny światowej w państwach zwycięskich obu bloków politycznych. Powody tego stanu rzeczy były głębsze. Rywalizacja w przestrzeni geograficznej nie korespondowała z teorią walki klas czy też bloków ustrojowych, dlatego też geopolityka była odrzucana, jako niezgodna z oficjalną ideologią. Okazało się jednak, że pryncypia geopolityczne są silniejsze niż ideologiczne.

Kiedy w 1969 roku doszło do regularnych walk armii sowieckiej i chińskiej nad Amurem i Ussuri, stało się oczywiste, że geopolityka może zdominować obowiązującą w bloku komunistycznym ideologię. Wobec tych wydarzeń, a następnie konfliktu między innymi państwami socjalistycznymi, a zwłaszcza ataku Wietnamu na Kambodżę, a w konsekwencji ataku Chin na Wietnam w 1978 roku ponownie „odkryto” geopolitykę, nawet jeżeli oficjalnie się do tego nie przyznawano¹⁵. Rywalizację militarną między dwoma państwami socjalistycznymi można przyrównać do opowiedzenia się socjaldemokracji po stronie własnych państw walczących w I wojnie światowej. Interesy państw narodowych stanęły w poprzek interesów klasowych lub interesów partii lewicowych i okazały się ważniejsze.

Znamienny jest fakt szybkiego odrodzenie się i bujnego rozwoju geopolityki zakazanej w czasach sowieckich po upadku Związku Radzieckiego w Rosji. Zająła ona po marksizmie niszę oficjalnej ideologii państwowej. Geopolityka rosyjska z uwagi na swoje rewizjonistyczne nastawienie bliższa jest klasycznej geopolityce niemieckiej niż anglosaskiej. Najbardziej znanym przedstawicielem współczesnej geopolityki rosyjskiej jest jeden z oficjalnych ideologów Kremla – A. Dugin (ur. 1962), autor znanej pracy „Podstawy geopolityki”¹⁶.

Równocześnie współczesne nurty neomarksistowskie uległy „geografizacji”. Powstały nowe próby wyjaśniania ładu w przestrzeni geograficznej, zwłaszcza oparte na pochodzącym z teorii systemów-światów rozróżnieniu centrum–półperyferie–peryferie. Marksowski paradygmat walki klas został zastąpiony (lub uzupełniony) rywalizacją w przestrzeni geograficznej państw rozwiniętych i rozwijających się, wyzyskujących i wyzyskiwanych.

¹⁵ Y. Lacoste: Préface, [in:] M. Korinman: Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence d'une géopolitique. Fayard, Paris 1990, s. 17.

¹⁶ A. Dugin: Osnovy geopolityki. Geopolitičeskoje buduščeeje Rossi. Artegeja. Moskva 1999.

Było to zarazem odejście od tradycyjnych modeli geopolitycznych, które opierały się na przeciwstawieniu mocarstw lądowych i morskich.

3. Losy geopolityki polskiej: powstanie – upadek – renesans

Geopolityka polska posiada długie tradycje, sięgające co najmniej drugiej połowy XIX wieku. Kontrowersje między szkołami historycznymi, warszawską i krakowską, dotyczące przyczyn rozbiorów, ocierały się o problematykę geopolityczną. Jawnie geopolitycznymi stanowiskami były ścierające się z sobą poglądy R. Dmowskiego (1864–1939) i J. Piłsudskiego (1867–1935), dotyczące sposobu odzyskania niepodległości na bazie sojuszy z zaborcami i przyszłych układów politycznych. Obozy endecki i piłsudczykowski inaczej widziały kwestię aktualnego i potencjalnego układu sił w Europie. Pierwszy z nich stawiał akcent na zjednoczenie narodu polskiego w ramach jednego organizmu politycznego w sojuszu z Rosją. Drugi w nawiązaniu do tradycji Rzeczypospolitej Obojga Narodów postulował powołanie federacji państw środkowoeuropejskich w opozycji do Rosji.

Geopolityka polska rozwijała się również w okresie międzywojennym. Sprzyjały temu okoliczności zewnętrzne – Polska stała się krajem buforowym, oddzielającym Europę Zachodnią od Związku Radzieckiego, a w latach 30. położonym między dwoma państwami totalitarnymi, które wywołały II wojnę światową. Sytuacja ta wymagała analizy i interpretacji. Nie zawsze była to geopolityka *explicite*. W wielu przypadkach refleksja geopolityczna przeprowadzana była na marginesie rozważań historycznych, geograficznych, politologicznych czy ekonomicznych. Spośród geopolityków międzywojennej Polski można wymienić: F. Konecznego (1862–1949), W. Studnickiego (1867–1953), E. Romera (1871–1954), T. Kutrzebę (1886–1947), O. Haleckiego (1891–1973), J. Niezbrzyckiego (1902–1968), A.M. Bocheńskiego (1909–1944).

Po II wojnie światowej nastąpił regres polskiej myśli geopolitycznej. Obok wspomnianych już przyczyn jej upadku, które wystąpiły w większości krajów, pojawiły się przyczyny swoiste dla Polski. Były nimi częściowo narzucona ogólnie potrzeba uzasadnienia i afirmacji zupełnie różnej od przedwojennej sytuacji geograficznej i geopolitycznej Polski. Łączyło się to z mimowolnym ukłonem w stronę tradycji endeckiej, która w Niemczech widziała głównego wroga Polski, choć oficjalnie nie przyznawano się do tego. Drugą przyczyną była narzucona polskiej kulturze i nauce ideologia marksistowska, która uwikłana była w swoistą i skomplikowaną relację z geopolityką.

Propaganda okresu PRL-u nastawiona była antyniemiecko. Eksponowano przede wszystkim zbrodnie hitlerowskie, przywołując przy okazji tysiącletni okres konfliktów polsko-niemieckich. Miało to na celu wyrobienie przekonania, że jedyną obroną przed faktycznym lub urojonym niemieckim „rewanżyzmem”, który domaga się rewizji granic, jest sojusz ze Związkiem Radzieckim¹⁷. Argumentacja geopolityczna splatała się więc z propagandą nowego ustroju społeczno-ekonomicznego. Oczywiście nie używano pojęcia „geopolityka”, a nawet pojęcie „geografia polityczna” było stosowane rzadko. Wśród osób zajmujących się tą tematyką można wymienić geografkę M. Kielczewską-Zaleską (1906–1980), badaczkę geopolityki niemieckiej A. Wolff-Powęską (ur. 1941) i autora wielokrotnie wznawianej monografii problematyki geografii politycznej – „Geografia polityczna ogólna” – J. Barbaga (1903–1982)¹⁸. W latach 70. XX wieku wydanie tej książki było sygnałem powrotu dotychczas spychanej na margines nauki i publicystyki geografii politycznej i antycypacją późniejszego odrodzenia się polskiej geopolityki.

Odrodzenie geopolityki polskiej nastąpiło wraz z upadkiem systemu sowieckiego i przemianami zachodzącymi od przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Wraz z odrodzeniem się geopolityki nastąpiła jej instytucjonalizacja jako nauki i dyscypliny akademickiej. Pojęcie „geopolityka” zaczęło pojawiać się coraz częściej nie tylko w kontekście ideologii i bieżących wydarzeń politycznych, ale również nauki. Środowisko geopolityczne zaczęło się organizować. W 2008 roku podczas I Zjazdu Geopolityków Polskich w Zielonej Górze powstało Polskie Towarzystwo Geopolityczne. Od 2007 roku działa w Częstochowie Instytut Geopolityki, jako pozarządowy ośrodek naukowo-ekspercki.

Geopolityka pojawiła się na polskich wyższych uczelniach. W czasach PRL-u problematyka geopolityczna wykładana była *implicite*, najczęściej w ramach programów z innych nauk, takich jak politologia, socjologia, ekonomia, historia, antropogeografia. Sytuacja uległa zmianie w trakcie przemian ustrojowych przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Już w 1992 roku A. Piskozub utworzył na Uniwersytecie Gdańskim Katedrę Nauki o Cywilizacji, w której duży nacisk kładziono na problematykę geopolityczną. Badacz ten jest autorem serii prac, w których zawarty jest szereg idei geopolitycznych, dotyczących współczesnego i historycznego położenia Polski i związanych z tym zagrożeń¹⁹. Powstały pierwsze geopolityczne opracowania ogólne i szczegółowe.

¹⁷ R. Domke: *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w propagandzie lat 1945–1948*. Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2010.

¹⁸ A. Wolff-Powęska: *Doktryna geopolityki w Niemczech*. Instytut Zachodni, Poznań 1979; J. Barbag: *Geografia polityczna ogólna*. PAN, Warszawa 1971.

¹⁹ A. Piskozub: *Polska w cywilizacji zachodniej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.

Tabela 1

Ogólnopolskie Zjazdy Geopolityków Polskich w latach 2008–2016

Zjazd	Data	Hasło przewodnie	Gospodarz	Liczba uczestników	Liczba referatów
I	24–25 X 2008	brak	Uniwersytet Zielonogórski	ok. 20	3
II	23–24 X 2009	brak	Akademia Obrony Narodowej w Warszawie	117	40
III	21–22 X 2010	brak	Uniwersytet Wrocławski	ok. 90	32
IV	20–21 X 2011	brak	Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni	ok. 130	56
V	12–13 IV 2013	brak	Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu	ok. 100	40
VI	25–26 V 2014	Studia wschodnie: polityka, energetyka, bezpieczeństwo	Uniwersytet Rzeszowski	208	68
VII	12–13 XII 2015	Militarne i geostrategiczne wyzwania współczesności	Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie	94	47
VIII (plano- wany)	3–4 XII 2016	Geopolityczne następstwa procesów demograficznych	Politechnika Śląska (Zabrze)	-	-

Źródło: opracowanie własne.

Przełomowym momentem było ukazanie się w 1999 roku monografii problematyki geopolitycznej autorstwa L. Moczulskiego – „Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni”. Od tego czasu liczba publikacji poświęconych geopolityce i związanych z nią pośrednio rośnie lawinowo. Do najważniejszych przedstawicieli współczesnej geopolityki polskiej, obok osób już wymienionych, można zaliczyć: P. Eberhardta, S. Otoka, Z. Paruckiego, B. Pliszkę, M. Sułkę, L. Sykulskiego, J. Wendta, W. Wilczyńskiego, A. Zapałowskiego i innych. Omawiana problematyka stanowi również treść czasopism naukowych, z których najważniejszym jest ukazujący się od 2009 roku w wersji drukowanej i internetowej kwartalnik „Przegląd Geopolityczny”.

Geopolityka wykładana jest tradycyjnie na uczelniach wojskowych, w tym Akademii Obrony Narodowej. Różnego rodzaju wersje geopolityki ogólnej i szczegółowej i dziedzin pokrewnych znajdują się w programie nauczania wielu innych polskich uczelni wyższych, a ich liczba wzrasta. Spośród uniwersytetów wymienić można tutaj: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Śląski w Katowicach. Rozwija się propedeutyka geopolityki w szkołach średnich, czego przykładem może być projekt zorganizowania pierwszej ogólnopolskiej olimpiady geopolitycznej. W związku z wprowadzaniem geopolityki do szkół wyższych wydawane są skrypty i podręczniki.

Wśród licznych konferencji naukowych odbywających się w środowisku geopolitycznym na szczególną uwagę zasługuje coroczny Zjazd Geopolityków Polskich. Jest to konferencja międzynarodowa poświęcona głównie bieżącej sytuacji geopolitycznej. Dotychczas odbyło się osiem Zjazdów. Pierwszy miał miejsce w 2008 roku w Zielonej Górze. Najbliższy, planowany na 3–4 grudnia 2016 roku, ma odbyć się na terenie Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej w Zabrzu. Charakterystykę dotychczasowych Zjazdów Geopolityków Polskich prezentuje tabela 1.

Bibliografia

1. Barbag J.: Geografia polityczna ogólna. PAN, Warszawa 1971.
2. Brodie B.: Strategia w erze broni rakietowej. MON, Warszawa 1963.
3. Cianciara A.: Klasyczne koncepcje geopolityczne, [w:] Dybczyński A. (red.): Geopolityka. Poltext, Warszawa 2013.
4. Domke R.: Ziemie Zachodnie i Północne Polski w propagandzie lat 1945–1948. Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2010.
5. Dugin A.: Osnovy geopolityki. Geopolitičeskoje buduščee Rossi. Artegeja, Moskva 1999.
6. Durkheim E.: Samobójstwo. Studium z socjologii. Oficyna Nowa, Warszawa 2006.
7. Elias N.: Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu. PIW, Warszawa 1980.
8. Huntington S.: Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego. Muza, Warszawa 1997.
9. Jean C.: Geopolityka. Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków 2003.
10. Kazanecki W.: Geopolityka okresu zimnej wojny, [w:] Dybczyński A. (red.): Geopolityka. Poltext, Warszawa 2013.
11. Lacoste Y.: Préface, [in:] Korinman M.: Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence d'une géopolitique. Fayard, Paris 1990.

12. Mackinder H.J.: The Geographical Pivot of History. „Geographical Journal”, vol. 23, 1904.
13. Mahan A.T.: The Influence of Sea Power upon History 1660–1783. Little, Brown and Co, Boston 1890.
14. Moczulski L.: Geopolityka. potęga w czasie i przestrzeni. Bellona, Warszawa 1999.
15. O’Tuathail: Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space. University of Minnesota, Minneapolis 1996.
16. Piskozub A.: Polska w cywilizacji zachodniej. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.
17. Potulski J.: Czym jest geopolityka? Spory wokół statusu badawczego geopolityki, [w:] Eberhardt P. (red.): Studia nad geopolityką XX wieku. PAN, IGiPZ, Warszawa 2013.
18. Spykman N.: The Geography of Peace. Harcourt, Brace and Company, New York 1994.
19. Symotiuk S.: Wstęp, [w:] Symotiuk S., Nowak G. (red.): Przestrzeń w nauce współczesnej, t. 1. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
20. Wolff-Powęska A.: Doktryna geopolityki w Niemczech. Instytut Zachodni, Poznań 1979.

Abstract

Geopolitics flourished from the late 19th century until World War II. There are two ways of practising geopolitics: the German way and Anglo-Saxon way. During World War II and shortly thereafter geopolitics was in decline as a result of a suspicion that it favoured German imperialism. After World War II there has been a revival of geopolitics in Poland and in the world as a whole. In Poland geopolitics is taught at universities and the leading role in the field of scientific activities and popularization of the discipline is played by the Polish Geopolitical Society.